

jimo tradicijas. Pastebėtas tam tikrų įkapių (skydo umbų, romėniškų monetų) „nesuderinamumas“ su gintaru yra svarbi paskata ir kitiems tyrinėtojams atsižvelgti į laidojimo paminkluose pasitaikančias įvairias įkapių derinimo taisykles. Antra, tai verčia susimąstyti apie gintaro mados Lietuvos pajūryje plitimo pradžios chronologiją. Svarbi gynimo metu oponento prof. E. Jovaišos išsakyta pastaba, kad gintaro nedėjimas į kapus anaipol neatspindi jo nevertinimo – veikiau atvirškčiai, tai galėjo būti prabangos prekė, skirta išvežimui. Dėl šių priežasčių gintaras Ankstyvuojū romėniškuoju laikotarpiu buvo retas įkapių elementas.

Prasmingas yra autorės pasirinktas atskiras vyrų ir moterų įkapių verčių skaičiavimas: laidojant skirtingas lytis buvo parenkamos iš dalies tarpusavyje nesusijusios įkapių rūšys, lyčių socialiniai vaidmenys buvo išreiškiami skirtingomis priemonėmis. Statistiškai apdorota pasirinktų Vakarų Lietuvos kapinynų medžiaga ir išdavų analizė, nušviečiant gintaro įkapių vaidmenį mirusiųjų statuso išraiškose, yra originalus S. Bagužaitės-Talačkienės darbas, suteikiantis naujų duomenų Vakarų Lietuvos Romėniškojo laikotarpio studijoms.

Darbe svarbios yra apskaičiavimų rezultatų lentelės ir diagramos. Iš jų išskirčiau Vakarų Lietuvos

kapinynų planus su šiuose kapinyuose rastų gintaro įkapių erdviniu išsidėstymu. Tai palengvina suvokti kapinyuose ryškėjančias mirusiųjų grupes, kur įkapėse buvo svarbus gintaras, taip pat tokia kapų išsidėstymo tvarka leidžia juos susieti ir chronologiniu požiūriu. Šiuos planus buvo nelengva sudaryti, turint omenyje, kad dažniausiai jie pirminiuose šaltiniuose yra padriki ir nėra jų visumos.

S. Bagužaitės-Talačkienės darbo naujumas bus įvertintas, o pateiktos kritinės pastabos turėtų paskatinti ją gilinti savo tyrimus. Gynimo metu buvo įdomu išklausti doc. M. Bertašiaus abejonių, kiek galime pasikliauti kapų kompleksų sudėtimi kaip socialinių skirtumų atspindžiu. Sociologė doc. S. Kraniauskienė išsakė vertingų metodologinių pastabų dėl medžiagos interpretavimo, remiantis turtingumo nustatymu pagal išraišką balais, sąlyginumo. Disertacijos autorė argumentavo, kad gautus skirtingus kiekvieno kapinyno balus ji vertino kaip santykinę, o ne absoliutinę skaitinę išraišką, aktualią vertinant kiekvieno atskiro objekto medžiagą.

S. Bagužaitės-Talačkienės apgintas darbas neabejotinai bus įdomus jo skaitytojams bei įkvėps naujoms tyrimų kryptims, nepaisant to, kad kiti priešistorinio gintaro problematikos aspektai Lietuvoje jau yra išsamiai tyrinėti.

Rasa BANYTĖ-ROWELL

RŪTOS KAČKUTĖS DAKTARO DISERTACIJA „ROMĖNIŠKOJO GELEŽIES AMŽIAUS VISUOMENIŲ SOCIALINĖ ANALIZĖ BALTIJOS JŪROS REGIONE“

Pastaraisiais metais Lietuvos archeologijoje juntamas naujas, jau nebe pirmas socialinių santykių ir socialinių organizacijų tyrimų suaktyvėjimas. Sovietmečiu per savitą, maksizmo-leninizmo doktrinos ir „geležinės uždangos“ ribojamą prizmę socialinių santykių temas nagrinėjo R. Volkaitė-Kulikauskienė, L. Vaitkunsienė ir kiti,

XX a. 10-ajame dešimtmetyje naujų vėjų atpūtė E. Jovaišos, V. Šimėno darbai, o pastaruoju metu, vis mažėjant atotrūkiui tarp Vakarų ir Lietuvos archeologijos (tiek teorinėje, tiek metodologinėje plotmėje), tyrimai vėl krypsta nauja linkme. Sunku pasakyti, gerai tai ar blogai (matyt, visur turėtų būti siekiama balanso), bet šios temos iki šiol dažniausiai nagrinėjamos remiantis laidojimo paminklų medžiaga. Kitas dėsningumas – daugiausia dėmesio sulaukia geležies amžiaus socialinės organizacijos. Tai iš dalies suprantama – laikotarpio pr. Kr. archeologinė medžiaga dėl savo pobūdžio natūraliai

kreipia tyrėjus link ekonomikos, gamtinės aplinkos temų, o viduramžių ir naujųjų laikų archeologijos temų spektre dominuoja miestų medžiaga (nors milžiniškas senkapių archeologinės ir osteologinės medžiagos kiekis tebelaukia archeologų dėmesio). Geležies amžiaus laidojimo paminklai yra išsamiai tyrinėti, susidomėjimas jais dar niekada nebuvo atslūgęs nuo pat Lietuvos archeologijos ištakų XIX a. viduryje, todėl sąlygos tirti baltų socialines organizacijas yra išties palankios. Pastaruoju metu spausdinta nemažai straipsnių įvairiomis geležies amžiaus socialinių santykių temomis, apginta studentų baigiamųjų darbų, kelios disertacijos (Kurila 2009; Bagužaitė-Talačkienė 2014). Šiame kontekste naujusias darbas – Rūtos Kačkutės daktaro disertacija „Romėniškojo geležies amžiaus visuomenių socialinė analizė Baltijos jūros regione“ (Kačkutė 2015) – atrodo natūrali suintensyvėjusių tyrimų tąsa.

Disertacija apginta 2015 m. gegužės 8 d. Gynimo tarybos nariai buvo prof. habil. dr. M. Michelbertas, prof. dr. E. Jovaiša, prof. dr. A. Kuncevičius, dr. L. Kurila ir prof. dr. A. Šnė (Latvijos universitetas). Kiekvienos naujos disertacijos gynimas yra svarbus įvykis Lietuvos archeologijoje – į mokslo pasaulį išlydimas naujas darbas, mokslininkui, kurio pavardę papuošia prierašas „dr.“, atsiveria mokslo institucijų ar mokslinių projektų durys. Kiekvieno disertacijos gynimo posėdžio atmosfera yra savita: vienuose itin kritiški tarybos narių pasisakymai kelia slogių abejonių darbo mokslinė vertė, kituose, atvirkščiai, akį rėžia kritikos stoka, dar kituose puikiai juntamas disertanto pasitikėjimas savimi ir tarybos narių pagarba. Prie pastarųjų priskirtinas ir R. Kačkutės disertacijos gynimas, kurio metu išsakyta daug daugiau pozityvių vertinimų nei pastabų, o ir pastarosiomis labiau buvo pabrėžiami požiūrių skirtumai, nei išsakoma aštresnė kritika.

R. Kačkutės daktaro disertacijos centre – Romėniškojo laikotarpio Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio bei Pietų Skandinavijos visuomenių socialinė organizacija. Tokios chronologinės ir teritorinės ribos yra gerai argumentuotos. Darbo tikslas – „[...] palyginti rytinėje ir vakarinėje

Baltijos jūros pakrantėje romėniškajame laikotarpyje gyvavusių visuomenių socialines struktūras ir jų raidą, remiantis archeologijos duomenimis“ (Kačkutė 2015, p.6), atitinkamai logiškai suformuluoti ir uždaviniai bei ginamos hipotezės. Šio tikslo link veda pasirinkta darbo struktūra – analogiška Vakarų Lietuvos ir Pietų Skandinavijos medžiagos apžvalga bei atskirai pateikiamos apibendrinamosios dalys. Palyginamajame darbo pobūdyje glūdi jo potencialas – nemažai atliktų panašių studijų atskleidžia, kad ir geografiškai, chronologiškai, netgi civilizacijos požiūriu gana tolimose visuomenėse gali atsiskleisti labai įdomios socialinių fenomenų analogijos. Bet čia slypi ir didysis darbo iššūkis – vienodomis teorinėmis paradigmomis ir metodiniais principais lygiaverčiai analizuoti du regionus, besiskiriančius ištirtumo lygiu, archeologijos tradicijomis, literatūros, pirminių šaltinių prieinamumu ir kt., yra be galo sunku. Čia, beje, reikia pastebėti, kad autorė ši iššūkį priėmė „savo noru“, nes Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio visuomenių analizės jau būtų visiškai pakakę disertacijos temai. Kad autorei išties gerai sekėsi įveikti iššūkį, pabrėžė kone visi tarybos nariai. Visi atkreipė dėmesį į literatūros sąrašą, rodantį disertantės apsiskaitymą, kuriame nemažai pozicijų – skandinavų kalbomis. Taigi disertacija yra ir savotiškas Skandinavijos šalių tyrimų (tiksliau, jų dalies ne anglų kalba) pristatymas Lietuvos archeologų bendruomenei.

Vakarų Europos ir JAV archeologijoje socialinių santykių tyrimai turi galias tradicijas. Pradėti XX a. 7–8-ajame dešimtmečiais „Naujosios archeologijos“ atstovų, nuo 9-ojo dešimtmečio nuolat atnaujinami postprocesinės, „lyčių“ ir kitų dinamiškai besikeičiančių archeologijos kryptių, pastaruoju metu šie tyrimai gal kiek išblėso. Archeologų dėmesys nukrypo į kitas temas, kurias plėtoti leidžia sparčiai intensyvėjantis bendradarbiavimas su gamtos ir tiksliais mokslais, bet per kelis tyrimų dešimtmečius sukauptas didžiulis teorinis ir metodologinis įdirbis, tyrimų potencialą atskleidė atskiriems regionams skirtos studijos (pvz., Pader 1982; O’Shea 1984; Hedeager 1992; Halsall, G., 1995; Stoodley 1999;

Effros 2003). Lietuvos archeologija šiuo požiūriu ilgą laiką buvo mokslinių diskusijų nuošalėje, todėl naujų teorinių paradigmu ir metodologinių analizės priemonių adaptavimas leidžia naujai pažvelgti į baltų visuomenes. Aiškiai suformuluotos teorinės nuostatos ir metodologija yra stiprioji R. Kačkutės disertacijos pusė. Darbo teorinė ašis gal ir ne visai išsamiai apibrėžta, bet (tai išryškėja pačioje darbo struktūroje) autorės nuosekliai suvokta. Akivaizdu, kad linkstama prie socialinių santykių tyrimų srityje labai stiprios Skandinavijos archeologijos tradicijos. Matyt, tai darė įtaką ir kodėl tyrimui pasirinkta būtent tokia teritorija, o galbūt atvirkščiai? Galbūt teorinis darbo pagrindas būtų stipresnis, jei daugiau dėmesio būtų skirta amerikietiškamai ir britiškajai socialinės archeologijos, kultūrinės antropologijos, civilizacijų teorijų tradicijoms. Galbūt tai būtų padėję ir terminijos požiūriu, pvz., adaptuoti vadystės (angl. *chiefdom*) terminą ir vadysčių klasifikaciją. Kita vertus, aiškiai koncentruota teorinė ir metodologinė prieiga leidžia išlaikyti nuoseklią tyrimo liniją.

Autorė pabrėžia (Kačkutė 2015, p.5, 13), kad teorinis darbo pagrindas yra postprocesinės archeologijos paradigmos, ir tai intriguoja, nes Lietuvoje, tenka pripažinti, dar neturime nė vienos tikros postprocesualizmo dviasia parengtos studijos. Iš tiesų disertacijoje pastebimas iš šios krypties atstovų perimtas kritinis požiūris į kapinyno kaip gyvųjų pasaulio atspindžio sampratą, dėmesys ideologijai, socialinei konkurencijai, tačiau pagrindinė kapo (įkapių) kaip socialinio statuso refleksijos idėja, plėtojama jau beveik pusę šimtmečio, darbe išlieka nekvestionuojama. Tiek šiuo, tiek metodologijos požiūriu tyrimą būtų sunku pavadinti tikrai postprocesualistiniu, kaip, beje, ir daugelį cituojamų skandinavų archeologų darbų. Tačiau tai nelaikytina trūkumu. Anaiptol, darbe puikiai dera metodologija ir teorinė prieiga, o pastarosios vienoks ar kitoks įvardijimas nėra toks svarbus.

Pagrindinis tyrimo metodas – laidojimo paminklų medžiagos analizė kiekybiniu ir kokybiniu aspektais. Remiamasi tradicinėmis metodologijos priemonėmis: radinių tipų skaičiaus (RTS; angl.

number of artefact types – NAT) analize, turtingumo grupių išskyrimu. Šiuo požiūriu darbas nėra novatoriškas, tai pripažįsta ir pati autorė. Tokius tyrimus Skandinavijos archeologai atlieka jau kelis dešimtmečius (bene pirmą kartą RTS kaip metodinė priemonė kapams klasifikuoti panaudota 1978 m. (Hedeager 1978). Europos ir JAV archeologai yra atlikę dešimtis, gal net šimtus panašių įvairių praeities visuomenių tyrimų. Šiuo atveju novatoriškumas nebuvo ir neturėtų būti siekiama. Nors, kaip minėjome, pastaruoju metu pastebimas kiek sumažėjęs Vakarų archeologijos dėmesys socialinių organizacijų problematikai, Lietuvos archeologijoje šiuo požiūriu tai tebėra didelė spraga, todėl ši gerai pramintą tyrimų kelią, ko gero, dar vertėtų nueiti. Disertacijoje naudojamos metodinės priemonės mums šiuo metu tebėra nepakeičiamos, bent jau kol dar neturime kitų (pakankamo atliktų kompleksinių tyrimų skaičiaus, masinio medžiagos datavimo, DNR, stabilųjų izotopų tyrimų ir kt.).

Lietuviškoji medžiaga disertacijoje analizuojama remiantis 975-ųjų kapų iš 27-ųjų kapinynų ir 16-os piliakalnių duomenimis. Piliakalniams ir gyvenvietėms skirtai teksto daliai tenka tikrai papildomas vaidmuo. Darbe susiduriama su visoms tokio pobūdžio studijoms būdingomis problemomis: ribotu kapinynų reprezentatyvumu, suardymais, prarasta medžiaga, netikslia chronologija, osteologinių duomenų trūkumu, sunkumais nustatant įkapių vertę, simbolinę vertę, santykį su lytimi ar amžiumi, balansą tarp radinių ir jų tipų skaičiaus, statistiką iškreipiančiais unikaliais radiniais, neaiškiu kapinynų ir gyvenviečių santykiu bei daugybe kitų. Joms skiriama pakankamai dėmesio, ir tai leidžia korektiškai formuluoti išvadas. Tai netiesiogiai patvirtina ir gauti rezultatai, kurie atskleidžia analogiškus daugeliui panašių tyrimų rezultatus, pvz., didesnę vyrų kapų turtingumo įvairovę nei moterų, įkapių – lyties indikatorių nebuvimą vaikų kapuose ir pan.

Darbe, kurio pagrindas yra kiekybinė analizė, archeologinės medžiagos nepalankumas jai yra didžiausias barjeras. RTS (kaip ir kiti panašiuose ty-

rimuose naudojami parametrai – radinių skaičius, radinių verčių koeficientai) tik iš pažiūros gali pasirodyti elementarus dydis. Remiantis RTS analize visuomet susiduriama su įkapių komplekso skaitinės išraiškos problema. Kalbant vaizdžiau, tokį tyrimą būtų galima palyginti su skaitmeninėmis vaizdo technologijomis – analoginio signalo (t.y. archeologinės medžiagos) pavertimas skaitmeniniu (t.y. duomenų baze) yra pagrindinė kokybiško tolesnio jo apdorojimo sąlyga. Šioje tyrimo stadijoje disertacijoje gal kiek pritrūko aiškumo, tačiau matyti, kad metodiniai sprendimai vis dėlto yra gerai apmąstyti, tiktai liko „tarp eilučių“. Akivaizdu, kad autorė atliko didžiulį darbą, ieškodama būdų, kaip archeologinius duomenis padaryti suprantamus kompiuteriui, juk to neįmanoma atlikti mechaniškai, neatsižvelgus į įvairias subtilybes, kitaip tariant, medžiagos apdorojimo principus turi diktuoti pati medžiaga.

Natūralu, kad Lietuvos medžiagai skirtoje disertacijos dalyje, kurią reikėtų laikyti vertingiausia, yra daugiausia originalių išvadų. Prie jų leidžia prieiti medžiagos analizė trimis pjūviais: turtiniu-socialiniu, chronologiniu ir geografiniu. Daromi drąsūs apibendrinimai, tačiau jie neišeina už ribų, kuriose medžiagą interpretuoti leidžia naudojama metodologija. Įdomios išvalgos dėl paveldėjimo sistemos (Kačkutė 2015, p.108), namų ūkių struktūros (Kačkutė 2015, p.110–111) ar valdžios centralizacijos (Kačkutė 2015, p.112–113). Darkart kalbant vaizdžiau, skaitmeninis signalas (RTS) ir kitos skaitinės išraiškos korektiškai ir, svarbiausia, įdomiai verčiami analoginiu (apibendrinimais ir išvadamis).

Pietų Skandinavijos kapinynų ir gyvenviečių apžvalga, be abejo, labiau paremta kitų autorių tyrimais, o ne pirminės medžiagos analize, bet tai, kad čia taip pat operuojama tokiomis metodinėmis priemonėmis kaip RTS analizė ir kapų skirstymas į kategorijas autorę maksimaliai priartina prie pagrindinio tikslo – palyginamosios analizės. Šis skyrius nėra mechaninis atskirų darbų referavimas, jame nuosekliai piešiamas regiono socialinės organizacijos vaizdas.

Atsižvelgus į disertacijos tikslą svarbiausia jos dalis yra III skyrius – palyginamoji Vakarų Lietuvos ir Pietų Skandinavijos medžiagos analizė, kurioje apibendrinama visa, kas nagrinėta ankstesniuose skyriuose. Autorė nurodo (Kačkutė 2015, p.251), kad „*Nagrinėjamos bendruomenės bus lyginamos įvairiais pjūviais, kurie aktualūs siekiant atskleisti visuomeninius santykius. Lyginamoji analizė bus atliekama vadovaujantis Roberto D. Drennano ir Christiano E. Petersono pasiūlytu komparatyvinės analizės empiriniu metodu, kai nuo archeologinės medžiagos analizės pereinama prie abstrakčių apibendrinimų. Šis metodas padės išvengti „nepalyginamų antrinių duomenų interpretacijų, kurios yra užkoduotos visuotinėse tam tikro regiono nuostato-se“ lyginimo [...]. Lyginamos bus ne kitų archeologų interpretacijos, bet, kiek leis galimybės, archeologinė medžiaga, nes toks lyginimas sumažins klaidingų interpretacijų tikimybę*“. Taigi pasirinktas metodiškai teisingas, tikslą ir uždavinius atitinkantis kelias.

Ši disertacijos dalis yra pati įdomiausia (tai buvo matyti ir iš atsiliepimų gynimo posėdžio metu) ir, ko gero, pati drąsiausia. Joje pastebima ryški slinktis nuo kapinynų analizės link daug platesnių visuomenės organizacijos apibendrinimų. Kiekvienas poskyris skiriamas atskiram socialiniam aspektui ir visuose išlieka palyginamosios analizės linija. Čia pateikiama, tiesa, su derama atsarga, įdomių teiginių ir prielaidų – apie galimus Vakarų Lietuvos ir Pietų Skandinavijos sodybų (Kačkutė 2015, p.258), galios centrų modelio (Kačkutė 2015, p.262), viešųjų darbų organizavimo (Kačkutė 2015, p.265–266) panašumus ir kt. Skaitant tekstą natūraliai kyla ir tolesnių intriguojančių klausimų, pvz., kiek galios ir administracijos struktūros gali būti panašios žemyninėse gyvenvietėse ir saloje? Kai kuriems teiginiams (pvz., dėl kapų skaičiaus ir gyvenviečių modelio santykio (Kačkutė 2015, p.257) galbūt trūksta argumentų. Kai kada susidaro kiek savitikslio dviejų regionų lyginimo išpūdis, bet tai nemenkina tyrimo išvadų vertės, juolab originalumo.

R. Kačkutės disertacija yra pirmoji tokio masto palyginamoji studija Lietuvos archeologijoje, o

pirmasis blynas neprisivilo. Reikia manyti, ji bus ne tik įdomi Vakarų Lietuvos geležies amžiaus tyrinėtojų, bet ir paskatins Lietuvos archeologus imtis panašių palyginamųjų tyrimų, o jie duos naujų netikėtų rezultatų. Galbūt ne su visais disertacijos autorės teiginiais norėtusi sutikti, bet juk jei archeologijoje neliktų vietos diskusijoms ir drąsesnėms išvalgomis, ji taptų pilka ir nuobodi. Doktorės Rūtos Kačkutės tyrimai Lietuvos archeologijai suteikė būtent naujų spalvų, o tai – ir nauja motyvacija kitiems tyrėjams.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Bagužaitė-Talačkienė, S., 2015. *Materialioji gintaro tradicija Vakarų Lietuvos kapinynuose su akmenų vainikais lyginamajame baltų kultūrų kontekste. Socialinis aspektas* (daktaro disertacija). Klaipėdos universitetas.

Effros, B., 2003. *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of the Early Middle Ages*. Berkley: University of California Press.

Halsall, G., 1995. *Settlement and social organization: The Merovingian region of Metz*. Cambridge University Press.

Hedeager, L., 1978. A Quantitative Analysis of Roman Imports in Europe North of the Limes (0–400 A.D.), and the question of Roman-Germanic Exchange. In: Kristiansen, K., Paludan-Müller, C., eds. *New Directions in Scandinavian Archaeology (=Studies in Scandinavian Prehistory and Early History, 1)*. Copenhagen: The National Museum of Denmark, 217–223.

Hedeager, L., 1992. *Iron-Age Societies: From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to AD 700*. Oxford, Cambridge: Blackwell.

Kurila, L.V., 2009. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)* (daktaro disertacija). Vilniaus universitetas.

O’Shea, J.M., 1984. *Mortuary Variability: An Archaeological Investigation*. Orlando: Academic Press.

Pader, E.J., 1982. *Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains (=BAR International Series, 130)*. Oxford: B.A.R.

Stoodley, N., 1999. *The Spindle and the Spear: A Critical Enquiry into the Construction and Meaning of Gender in the Early Anglo-Saxon Burial Rite (=BAR British Series, 288)*. Oxford: British Archaeological Reports.

Laurynas KURILA